

5.4. Інші заповідні території Миколаївщини

Кінбурнське мисливське господарство

Територія його 48 тис. га. Тут зустрічаються лисиця, єнот, олень, дикий кабан, різноманітні птахи (лісові і польові). Живе тут більше 100 оленів, декілька тисяч фазанів, десятки сімей косуль тощо.

Працівники господарства ведуть не тільки природоохоронну роботу, вони слідкують за міграцією, вивчають життя птахів, кільцюють їх, допомагають їм у дні зимівлі.

Мисливство дозволяється тут один-два рази протягом року тільки на птахів.

Заказник "Володимирська дача"

"Володимирська дача" знаходиться на території Казанківського району біля села Володимирівка, яке розкинулось у долині річки Вісуні. Площа заказника понад 1290 га. Закладений він у минулому столітті.

Тут зустрічаються косулі, зайці, дикі кабани. Живе в заказнику пара лосів.

Дуже приваблива тут площа в 10 га лісу гледичії, висадженої у 1924 р. Багато тут бузини, глоду, шипшини, дубів, смородини золотистої, сосен. Біля Дачі є ділянка заповідного степу, який ніколи не розорювався, – це ботанічний пам'ятник природи. Площа степу – 11 га.

Катеринківський ліс (ліс над Кодимою)

Катеринківський ліс знаходиться на території Вознесенського району. В 30-ті роки минулого століття тут були посаджені дуби, ясени, клени, берези, а пізніше були посаджені сосни, які нині складають більше половини площі лісу.

Площа Катеринківського лісу становить 1500 га. Річка Кодима дуже звивиста, має багато заводей; є тут і озера. Місцевість характеризується багатою річковою та береговою рослинністю.

До пам'ятників природи в Катеринківському лісі відносять єдину в Миколаївській області діброву ялини звичайної площею в 1 га.

У Катеринці створено мисливське господарство.

У лісі зустрічаються косулі, фазани, дикі кабани, благородні олені, багато водоплаваючої птиці. Поруч з лісом знаходиться село Кримка.

Урочище "Василева дача"

Урочище знаходиться біля села Трикрати на півночі Вознесенського району біля річки Мертвовод. Закладка цього урочища пов'язана з В.П.Скаржинським – одним з піонерів степового і полезахисного лісонасадження на півдні України.

На початку XIX століття В.П.Скаржинський заклав у маєтку "Трикрати" сад, дендрарій, лісові парники. Сьогодні це – старий, добре доглянутий масив, який є родоначальником степових лісів України.

Складається ліс із двох урочищ: "Василевої пасіки" і "Лабіринту". Вони охороняються законом з 1972 року.

Урочище "Василева пасіка" займає понад 250 га. Урочище ділиться на три частини, що непомітно переходять одна в іншу: "Василева пасіка", "Миронів сад" та "Виноградний сад". Посередині урочища знаходиться ставок, утворений джерелом.

У "Мироновому саду" є єдина в Миколаївській області колонія сірих чапель. Дивно і не пояснено, чому сірих чапель можна зустріти тільки тут, а в урочищах поруч вони не зустрічаються. Ця колонія знаходиться під охороною і має величезне орнітологічно-пізнавальне значення. Недавно в урочищі з'явилися фазани.

Багато тут звіробою, чистотілу, валеріани.

Тут є один дуб 300-річного віку, багато 100-80-річних.

Урочище "Лабіринт" площею 247 га знаходиться поруч з "Василевою пасікою". Його на дві частини розділяє річка Арбузинка. Найбільша цінність урочища – 170-120-річні дуби.

В урочищі багато граків.

"Василева пасіка" називається так на честь селянина Василя, який працював над її створенням.

Густі зарості "Василевої пасіки", нагромадження скель, джерела з холодною кришталєво-чистою водою надають їй неповторної краси.

Тут росте багато лікарських рослин: валеріана, звіробій, чистотіл.

Рацинська дача

Заказник "Рацинська дача" знаходиться біля села Трудове на території Вознесенського району Миколаївської області. Вознесенський район знаходиться в межах Дністровсько-Дніпровської північностепової фізико-географічної провінції.

"Рацинська дача" розташована за 20 км до північного сходу від м.Вознесенськ. "Рацинська дача" – плато висотою 100-110 м над рівнем моря, що пересікається з півночі на південь широкою пологою балкою з великою кількістю відрогів.

Умови місцезонашування дачі властиві для великого фізико-географічного району з увало-балочним рельєфом, де великі площі земель не придатні для сільського господарства, але можна використовувати для масового лісорозведення.

Клімат району континентальний з різко вираженими посухою, суховійними вітрами східного та південно-східного напрямків, пиловими бурями. Середня температура січня $-3,4^{\circ}\text{C}$ – -4°C , липня $+22^{\circ}\text{C}$ – $+22,4^{\circ}\text{C}$, а середньорічна $+7,8^{\circ}\text{C}$. Період з температурою більше $+10^{\circ}\text{C}$ становить понад 175 днів. Опадів 400-450 мм/рік, а

випаровування перевищує 600 мм, вологість клімату складає 0,2, а коефіцієнт зволоження 0,5-0,75. У зимовий період сніговий покрив не стійкий.

Ґрунти – малогумусні звичайні чорноземи при рівні ґрунтових вод, недоступному до коріння. Найбагатші глибокогумусні ґрунти, добре зволожені поверхневими водами, знаходяться на тальвегах у нижній частині балок.

Природна рослинність представлена різнотравно-типчакowo-ковиловими видами, які мало збереглися. Незначні площі під байрачними та заплавленими лісами представлені домінуванням дуба, клена, чагарникової зарості з терену, глоду колючого, шипшини, верби, осики, ясеня, вільхи чорної. Штучні насадження представлені сосною звичайною, вербою гостролистою, аморфою кущовою – на піщаних терасах; а на інших ділянках – дубом звичайним, кленом польовим, липою, грушею, скумпією, глодом, кленом татарським.

Перші посадки лісу на Трикратському масиві В.П.Скаржинський розпочав у 1825-1826 роках, а на території "Рацінської дачі" – у 1860 році. Спочатку по дну балок облядали 8 ставків, а потім розпочали заліснення схилів балок. Висадили ліс під керівництвом Раціна на площі 1500 га. З 1861 року за цим масивом закріпилася назва "Рацінська дача".

Слід відмітити, що з насінням ясеня американського на території України був завезений шкідник – деревесниця в'їдлива, яка завдає великої шкоди лісові.

Нині площа лісового масиву Рацінської дачі – 1780 га. З 1974 року Рацінська дача охороняється законом як пам'ятник степового лісорозведення.

За останні роки в заказнику висаджені ділянки дуба, берези, липи, гледичії, акації білої, горіха, в'яза, ялівця тощо. Добре ростуть бузина чорна, клен татарський, жимолость, акація жовта. Багата флора лікарських рослин: мати-й-мачуха, шалфей, чебрець, деревій, шипшина тощо.

Вже було зазначено, що "Рацінська дача" охороняється законом і на сьогоднішній день за рішенням Миколаївського облвиконкому переведена в категорію державних заказників.

Старих насаджень до нашого часу збереглося мало. За останні десятиріччя в заказнику висаджені нові культури і цілі ділянки. В лісі бджоли з 1 га лісу збирають до 1000 кг меду.

У лісі можна зустріти косулю, зайця, лисицю, їжака, почути солов'я. Але найбільше тут диких кабанів. Весною вони збираються групами до 30 тварин, ходять один за одним: попереду самка, а за нею поросята, позаду кабан. Цей порядок строго дотримується.

Гордість "Рацінської дачі" – березове урочище, його площа 1 га, висаджено у 1970 році.

Урочище "Лабіринт"

Поруч з "Василевою пасікою" на площі 247 га знаходиться урочище "Лабіринт". Поділяючи його на 2 частини, протікає річка Арбузинка між велетенськими дубами. Ці могутні дуби віком 120-170 років, – основна цінність урочища. Їх тут понад 350, кожний з них узятий на облік і охороняється законом.

У дібровах живе багато птахів, особливо граків.

"Лабіринт" і "Василева пасіка" мають особливе ґрунто- та водозахисне значення, служать ремізою для багатьох тварин.

Арбузинка в'ється між величними дубами, що створюють невеликі водні перепони. Річка ніби розбігається в різні сторони, а потім знову зливається в єдине русло.

Перші посадки дерев тут здійснені В.П.Скаржинським у 1819 році. Найбільший інтерес і цінність становить східна частина масиву, де збереглися дерева перших років посадки. Ці посадки розташовані на першій річковій терасі з алювіальними чорноземами, що підстеляються на глибині 1-3 м гранітами та вапняками, які місцями виходять на поверхню. У роки з великою кількістю зимових опадів ця ділянка заливається паводковими водами, що досить значний час не сходять.

"Лабіринт" використовувався як парк, тут було висаджено багато квітів, через річку Арбузинку було обладнано багато перекидних містків. Тільки бузку тут було висаджено В.П.Скаржинським понад 80 видів.

В.П.Скаржинським на Трикратському масиві були посаджені в 1825 році саджанці на схилах ярів, між гранітними скелями. Висаджували багато жолудів дуба, сіяли насіння інших дерев, кущів. Тільки навколо садиби Скаржинського в Трикратах було висаджено понад 300 видів дерев, на площі понад 110 десятин. Через річку Арбузинку були побудовані перекидні містки.

Ягорлицька затока

Сумарна площа 30,3 км².

Знаходиться на території Херсонської і Миколаївської областей.

Відомча належність – до Чорноморського державного біосферного заповідника.

Тип водойми та основні групи біотопів: морська затока, острови, коси, внутрішні озера з очеретяними асоціаціями і солончаковими болотами. Багата у кормовому відношенні морська акваторія.

Місця гніздування та їх площа: низькі острови, що заросли очеретяною та галофітною рослинністю. Ці острови акумулятивного походження з внутрішніми озерами, піщано-черепашниковими косами, що періодично виникають на баровій полові дна затоки, солончакові низини з мілководними озерами.

Домінуючі види і сумарна чисельність (у парах) гніздового орнітокомплексу: гага (678), чайка-хохотуха (4000), річкова крячка (1500), великий баклан (270). Загальна чисельність гніздового комплексу 3325-5720.

Значення водойми для негніздових скопичень водно-болотних птахів (кількість особин): використовується птахами в усі сезони року і щорічно. Загальна чисельність до 300000.

Домінуючі види: великий баклан (15 тис. особин), лисуха (30-250 тис. особин), лебідь-шипун (10 тис. особин), кряква (80 тис. особин), червоноголовий нирок (25-40 тис. особин), морська чернеть (30-50 тис. особин), турухтан (400-6000 особин), чорнозобик (3-5 тис. особин).

Фактори впливу і тип господарського використання: рибництво, мисливство, браконьєрство, забруднення затоки.

Охорона затоки здійснюється Чорноморським державним біосферним заповідником.

Напрямки і режим обмежень у природокористуванні: здійснення контролю за рибництвом і мисливством, а також технологією установки рибальських сіток на незаповідних ділянках з метою попередження загибелі птахів; виявлення джерел забруднення затоки і зниження ступеня їх впливу.

Адміністративні заходи, що пропонуються для поліпшення охорони угіддя: здійснення контролю за відвідуванням угіддя сторонніми особами, особливо в квітні-травні; недопущення випадків турбування птахів з вини рибалок та мисливців, а також випадків браконьєрства; обмеження польотів літаків на низьких висотах.

Тилігульський лиман

Площа 80113 км². Знаходиться на території Комінтернівського і Березівського районів Одеської області та Березанського району Миколаївської області.

Напівзакритий лиман. Заливні болота і плавні гирлової зони річки Тилігул, акваторія лиману, степові схили, обривисті береги (глина), піщані острови, коси, солончакові поди і болота.

Зручні місця для гніздування птахів: зарості очерету, камишів у плавнях ріки, обривисті береги, піщані острови і коси, солончакові луки.

Домінуючі види і сумарна чисельність (у парах) гніздового орнітокомплексу: річкова кряква (2000-4000), травник (200-450), шилокловка (70-200), мала крячка (70-120), лисуха (біля 300), чогма (біля 100), каравайка (200), сіра чапля (15-20), інші чаплі по 15 пар.

Загальна чисельність гніздового комплексу від 1800 до 8000 у залежності від заповнення водою.

Використовується птахами в усі сезони року і щорічно. Загальна кількість досягає 56000.

Домінуючі види: кряква (12000-15000), червоноголовий нирок (3000-5000), лисуха (4000-7000), мала біла і велика біла чаплі (600-900), білоголові гуси (1500-8000), озерна чайка (11000-17000), мала чайка (3000-7000), чайка-хохотуха (3000-5000), чогма (800-1200), черношия паганка (600-700).

Основні фактори і типи господарського використання: рибництво, рекреація, туризм, мисливство, випасання худоби.

Існуючий режим охорони: заказники на окремих ділянках угіддя.

Напрямки і режим обмеження в природокористуванні: контроль за рибництвом і мисливством; проведення рекреаційних заходів без шкоди для гніздового життя птахів; забезпечення умов пожежної безпеки; контроль за випасанням худоби і якістю вод, що скидаються в лиман.

Тилігульський лиман належить до групи лиманів міжріччя Дніпро-Дністер. Ця група лиманів за своїми геоморфологічними та гідрологічними особливостями значно відрізняється від інших лиманів Причорномор'я. Для них характерна перпендикулярність осі лиману до берегової лінії моря, звивистість берегової лінії, незначна ширина порівняно з довжиною, крутий правий берег і пологий лівий, велика кількість кіс, гирл, балок і ярів, поступовий перехід лиманної улоговини в долину річки. За фізико-географічними умовами лимани дуже подібні. Їх долини складені четвертинними відкладами. Схили долин лиманів в основному складаються з вапнякових, піщано-глинистих відкладів.

Фізико-хімічні якості лиманних вод, а також інші характеристики їх природних властивостей залежать від ступеню взаємозв'язку з морем, від величини стоку річкових вод і кількості перенесених ними твердих наносів.

У результаті зіставлення карт установлено, що гирло річки Тилігул за останні 100 років просувається в лиман зі швидкістю до 10-11 м за рік.

Саме Тилігульський лиман, будучи найбільшим джерелом лікувальних грязей, є одним з найменш досліджених і освоєних в Україні.

На Тилігульському лимані спостереження за рівнем води, її температурою і льодовим режимом проводились біля села Коблеве з 1933 по 1980 роки. Водний режим лиману поряд зі зміною складаючих опадів, випаровування, притоку річкових вод визначається водообміном з морем. З 1981 року канал, що сполучає його з морем, закритий і рівень води в лимані виявляється на 0,5-1 м нижчим, ніж моря.

Сезонні зміни водного і температурного режимів такі: 25°C вода досягає в червні-серпні, перехід температури через 0,2°C відбувається весною, через 10°C – в останній декаді квітня. Найбільша товщина льоду сягає 0,75 м у січні (1965).

Мінералізація води змінюється з півночі на південь від 8,6 до 15 г/л. У глибоководній частині вона збільшується з глибиною. На глибині 10-12 м починається зона, що містить сірководень.

За хімічним складом води лиману, за класифікацією О.А.Альохіна, належать до хлоридно-натрієвого класу 111 типу, з індексом (Cl₁₁₁^{Na}). Вміст основних іонів у воді лиману біля села Коблеве такий: Ca⁺⁺ – (102,6) на л, Mo⁺⁺ – (430,5), (Na+K) – (3874), HCO₃ – (49,2), Cl⁻ – (65000), SO₂⁻ – (1009,2). У середньому мінералізація води лиману становить 12059 мг/л.

Оцінка якості води в Тилигульському лимані на кінець 80-х років показала, що вода належить до 2-4 класів (від достатньо чистих до помірно забруднених).

У пониззі Тилигульського лиману рослинне різноманіття представлене псалеморфільними, різними варіантами мезофільних, ксерофільних та петрофільних видів. Тут більшу частину території займає солончаковий біотоп.

На прикладі заростання окремими видами узбережних понижень, що затоплюються зимово-весняними розливами, можна простежити послідовність формування солончакового біотопу від асоціацій *Salicornia europaea*, *Kochia laniflora*, *Halimione verrucifera*. *Salicornia europaea* з одним чи двома суміжними видами (за проективного покриття 10-40% на початковому етапі) до багатовидових асоціацій *Limonium gmelinii*, *Halimione verrucifera* з водами *Festuca beckeri*, *Jrjipholium vulgare*, *Suaeda prostrata*, *Kochia laniflora*, *Limonium easpium* (за проективного покриття на 90%).

Особливий інтерес становить велика кількість дрібних островів солоного озера. На мулисто-лесових сірих ґрунтах, що затоплюються під час приливів, заростання починається з однорядової асоціації *Phragmites australis* з проективним покриттям 90%. На островах з підвищеною незатоплюваною центральною частиною продовжують формуватися асоціації *Phragmites australis*, *Kochia laniflora*, *Salicornia europaea*, і на деяких островах уже можна виділити 8-10 рослинних асоціацій. Всього з 214 видів вищих рослин, які зустрічаються в районі пересипу, на солончаках зареєстровано 84 види.

Своєрідне формування рослинності спостерігається на насипній дорозі, вздовж впадаючого в море каналу. Ця дорога розділяє водний простір низин Тилигульського лиману на солоне озеро і солончакову острівну частину і є відокремленим місцем, де росте багато видів рослин, які ніде більше на пересипу не зустрічаються. На піщаних вологих наносах заростання починається з голофілів *Calvile baetica* та *Halimione verrucifera*. На підвищених ділянках дороги особливий інтерес має *Leynium arenarium*, який утворює потужні дернини, що закріплюють ґрунт від розмиву. Тут же зустрічається і *Erynoium maritimum*. Типовим для середньої частини лиману, де береги з лесових ґрунтів, з великими ярами і балковими комплексами, є ділянка правого берега між селами Калинівкою і Каїрами. Видовий склад рослин тут нараховує понад 300 видів вищих рослин, які характеризуються сукупністю різних за походженням елементів флори, в тому числі ендемічних, як *Linum hirsutum*, *Jhalictrum minus*, *Agrimona eupatoria*; з південних зустрічаються *Haplophyllum suaveolens*, *Diauthus pallens*. З видів, які охороняються, зустрічаються *Calauthus elwessi*, *Aumnospermium odessanum*, *Sternbergia colchiciflora*, *Pulsrfilla nigricaa*s та інші рідкісні рослини.

Значне місце у верхній плавнево-дельтовій частині лиману займають зарості вищої водної рослинності з перевагою *Phragmites australis*. На схилах берегів лиману створені штучні лісонасадження сосни кримської, акації білої тощо.

В Тилігульському лимані росте 208 видів і різновидів водоростей, серед яких діамантових – 128, бурих – 8, із квіткових зустрічаються 5 видів.

У період деякого осолонення лиману були представлені наступні екологічні групи: прісноводні – 8,6%, прісноводно-солонуватоводні – 21,4%, солонуватоводні морські – 22,3%, морські – 18,1% та всеводні – 5%.

Узбережна зона з кам'янистим дном зайнята асоціацією кладофлори з двома субдомінантними видами. Ця асоціація відзначається значною біомасою – до 2770 г/м². Середня біомаса домінантних видів дорівнює 404,8 г/м². Мулисто-піщані ґрунти зайняті асоціацією рдеста гребінчастого, максимальна біомаса якого досягає 3170 г/м². Середня біомаса води тут становить 166,5 г/м². На піщаних ґрунтах південної частини проростає поморник з максимальною біомасою 1110 г/м². Мулисті ґрунти знаходяться на глибині вздовж осі лиману, бідні макрофітами. Тут основним представником є синьо-зелені водорості.

Фауна представлена приблизно 62 видами, основні з них: турбелярії, нематоди, олігохети, кліщі. Склад фауни головним чином морський. Нараховується 7-8 солонкуватих видів.

Осолонення, при прокладці каналу, і наступна ізоляція Тилігульського лиману від моря обумовили скорочення видів риб до 29-30. Змінилося співвідношення екологічних груп, менше стало прісноводних, більше солонуватоводних і морських видів. Докорінно змінилася структура промислових виловів. Знизився загальний вилов риби, погіршилась якісна характеристика: замість сазана, тарані й бичків тепер домінує тюлька.

Солонкуватоводні бички (їх тут біля 10 видів) переживають глибоку депресію. Їх вилов знизився з 6-7 тис. на рік (1966) до нуля. З морських риб, постійних мешканців лиману, промисловими є лише глосса і зеленчук. Однак їх чисельність дуже низька. Серед морських емігрантів інтерес становить атеріна, вона успішно тут відтворюється і дає улов 5-6 ц на рік. Заходять до лиману також карась, кефаль.

На акваторії лиману зустрічається багато птахів.

Основним багатством лиману є мул, що займає значну площу дна його найглибшої частини, пов'язаної зі старим руслом річки Тилігул. Конфігурація покладів мулу має звивисті обриси. Мулові гряди заповнюють впадини і покривають підвищення дна з дрібнозернистого піску і глини. Загальна площа грязевого покриву складає біля 48,125 км². Мулова грязь Тилігулу – це порода чорного і темно-сірого кольору, що складається з води, мінеральних та органічних речовин, має тонкодисперсну структуру, однорідність, мазеподібну консистенцію, має жирний блиск і запах сірководню. У верхній частині грязь розріджена, а в нижній – згущена.

Фізико-хімічні дослідження показали, що не всі гряди лиману мають лікувальні якості. Площа лікувальних грязей сягає 23,25 км². Гряди, що містять пісок і

черепашки, з яких складаються красиві ділянки покладів, не можуть використовуватися як лікувальні. До лікувальних грязей відносяться ті, що займають центральну частину покладів. Середня потужність покладів лікувальних грязей становить 0,5 м. Грязі Тилігульського лиману належать до слабосульфідних низько- і середньомінералізованих. Такі грязі широко використовуються для лікування органів опорно-рухового апарату, нервової системи, гінекологічних захворювань тощо.

Узбережна частина лиману має протяжність 7 км, а прилегла зона мілководдя має сприятливі умови для масового купання дітей та дорослих. Рекреаційні грязьові ресурси лиману забезпечують до 100 тис. рекреантів на рік.

У порівнянні з рекреаційними ресурсами лиману заслуговує критичного ставлення використання лиману як енергетичного комплексу чи водосховища для акумуляції стоку Дунаю, що повинно підвищити рівень води в ньому більше 10 м і знищити його як дану екологічну систему.

Джерело в Кандибиному

Це джерело знаходиться біля села Кандибине Новоодеського району Миколаївської області. Воно відноситься до державних пам'яток природи місцевого значення. За одну годину джерело дає 30 кубометрів чистої, смачної і дуже холодної води.

Острів Березань

Довжина острова з півночі на південь становить 850 метрів, а ширина – біля 400 метрів. Вік острова становить понад 3000 років.

"Варюшине"

Державний заказник місцевого значення, площею 150 га, розташований на території Веселинівського району.

"Солоне озеро"

Розміщене в Березанському районі, площею 375 га.

"Чабанка"

Державне заповідне урочище, площею 457 га, розміщене на території Новобузького району.

Вознесенське мисливське господарство

Створене в 1959 році. Площа 106 га. Знаходиться на території Вознесенського району Миколаївської області. Здебільшого це широкі поля з балками, перерізані в

різних напрямках лісополосами (смугами). Є кілька невеликих лісових масивів, де ростуть переважно дуб, клен, ясень, глід, біла акація, лох, шипшина, терен.

На території господарства протікає Південний Буг і ряд менших річок – Арбузинка, Гнилий Єланець, Мертвовод. На цих річках та інших водоймах гніздяться крижі, чирки, лисухи та інші водоплаваючі птахи, сіра куріпка, дрохва, перепілка; акліматизовано фазана.

На полях та лісовій частині господарства водяться такі мисливські тварини, як засць-русак, косуля, борсук.

Історико-археологічний заповідник "Ольвія"

Це один з найбільших на півдні України історико-археологічних заповідників. Він розміщений біля села Парутине на відстані 40 км від Миколаєва і 30 км від Очакова.

У період свого розквіту (III ст. до н.е.) населення міста становило понад 15 тис.

Місто було широко відоме в античному світі, воно згадується в різноманітних написах того часу, у творах історика Геродота, який, як вважають учені, відвідував Ольвію у V ст. до н.е.

Ольвія мала тісні політичні і торгові зв'язки з оточуючими її племенами.

Цікава історія відкриття і дослідження Ольвії. У кінці XVIII ст. академік П.С.Палас і письменник П.І.Сумароков довели, що городище на березі Бузького лиману – це і є останки міста, описаного в стародавній хроніці.

Першу точну картину міста склав академік П.І.Кеппен у 1848-1853 рр., а вчений А.С.Уваров (1848-1853 рр.) очолив археологічну експедицію, що стало, по суті, початком професійного дослідження Ольвії. Великий внесок в її вивчення зробив відомий археолог Б.Ф.Фармаковський.

Систематичні розкопки розпочалися на початку XX ст. під керівництвом Б.Ф.Фармаковського, Л.М.Славіна. Значний внесок у дослідження Ольвії зробили академік І.І.Мещанінов, учені Болгарії, Польщі, Англії.

Історико-археологічний заповідник "Ольвія" вивчає історію стародавнього поліса-держави на основі матеріальних пам'яток і знахідок.

Територія городища та некрополь Ольвії в 1920 році набули статусу заповідника і включені в систему Інституту археології Академії наук України.

Городище являє собою трикутник між Північною, Заячою балками та лиманом. Воно складається з трьох частин: верхнього міста, терасного міста, площею 30 га, та нижнього міста. Нижнє місто з портом затоплене водами лиману, площею понад 25 га (рис. 1).

Цікавою в північному Причорномор'ї є ольвійська система водопостачання. Тут збереглися резервуари для води, фрагменти кам'яного жолоба, по якому вода подавалася за допомогою так званого сифона до побутових споруд.

Типовою для стародавнього архітектурного ансамблю є Агора – майдан розміром біля тисячі квадратних метрів. Навколо нього розміщувались торгіві, адміністративні, культурні, навчальні і спортивні споруди.

Некрополь (місто мертвих) Ольвії займає площу біля 500 га і знайомить нас з різноманітними типами поховань і споруд для цього. Бідних ховали в ямах з

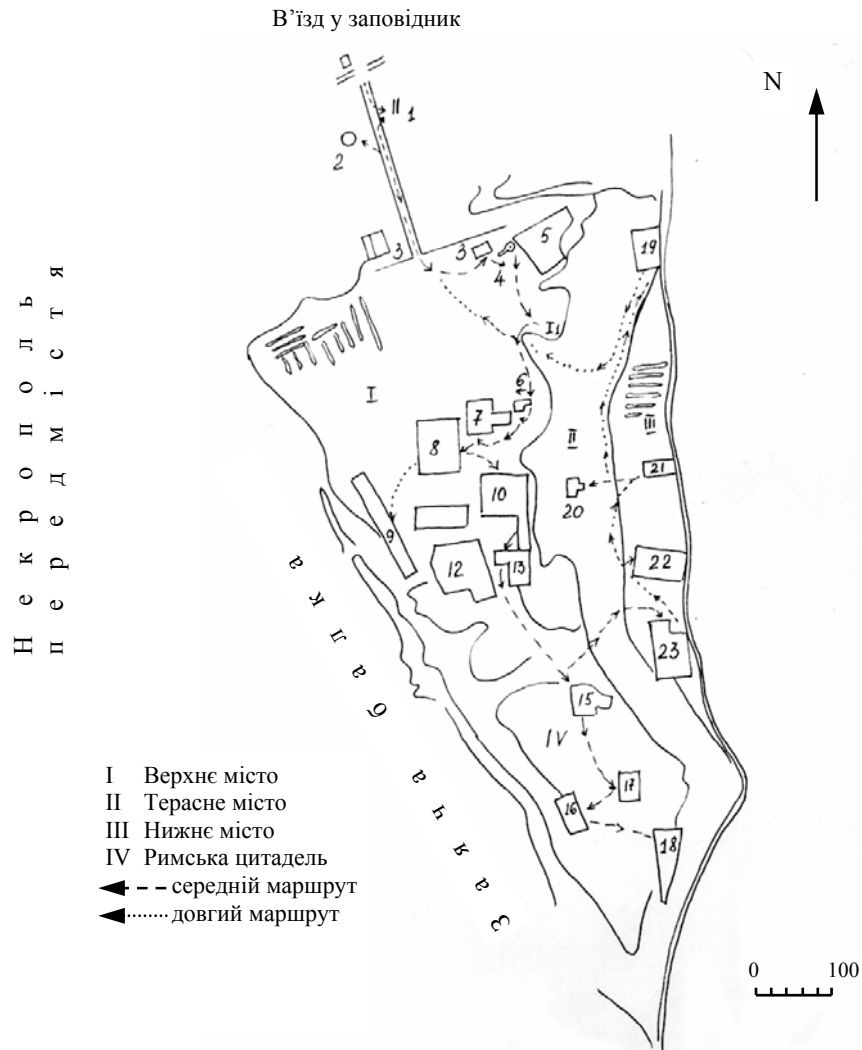

Рис. 1. Карта-схема заповідника “Ольвія”

виритими в ґрунті коридорами. Склепи багатих ольвіополітів мали декілька камер і оброблялись камінням.

Територія міста-держави була значно ширшою сучасного заповідника, вона включала сільський округ Ольвії. Протягом свого існування Ольвія була оточена сіткою античних поселень, розташованих у районі сучасного Очакова, на берегах Бузького, Дніпровського, Тилігульського та Березанського лиманів. Таких поселень знайдено біля 200.

Матеріали і пам'ятки Ольвії зберігаються в Ермітажі, в історичному музеї в Москві, історичному музеї України, Одеському археологічному музеї, Миколаївському та Херсонському краєзнавчих музеях, а також у музеях Лондона, інших країн Західної Європи та Америки.

Стежками городища стародавнього міста Ольвія рідко зустрічаються люди, не кожного дня проходять екскурсії, не часто сюди заїздять археологічні експедиції. Тут панує особлива тиша. Лише долинає відгомін життя села Парутине, що примикає до городища. Над головою спекотне сонце, ледь дихає степовий вітер. З-під ніг здіймаються хмари комах, потривожених у траві. Повітря пахне степовим полином, шалфеєм, чебрецем та іншим різноцвіт'ям, і з глибин пам'яті поколінь долинає до свідомості сильний запах євшан-зілля. Поруч шепоче про філософську мудрість життя та вічну красу природи лазурний лиман, натикаючись своїми хвилями на руїни стародавнього городища.

Історія Ольвії тісно пов'язана з історією нашого краю. Місто було засновано десь у VI столітті до н.е. колоністами з далекої Мілети та інших іонійських центрів, які шукали нового життєвого простору та нових зв'язків зі світом. Це були мужні енергійні люди, переповнені романтизму і практицизму.

Стародавня еллінська колонія Мілет була розташована на малоазійському узбережжі (передня Анатолія). Це було дуже розвинене місто-держава. Воно мало високорозвинене виробництво, торгівлю, науку і культуру. Особливо розвиненими в Мілеті були військовий та торговий флоти, тільки військових кораблів нараховувалось до 100 одиниць. Мілетці вели жваву торгівлю зі всією Азією і по берегах Чорного моря. Крім Ольвії, мілетці заснували в Караксії (поблизу Сухум-Кале) колонію Діаскуріас, жителі цієї колонії забезпечували Мілет і Грецію великою кількістю сировини, зокрема чудової якості вовною, зерном, шкірами, а також рабами. Вівчарство у цих краях і в Малій Азії мало високу культуру. Є підстави вважати, що якраз мілетці перші й завезли в північне Причорномор'я цигейську породу овець. Отже, шлях цигейських овець у наші краї був не тільки через Балкани і Західну Європу, але й через Чорне море – через Ольвію, Діаскуріас та інші причорноморські колонії греків. Морський шлях був основним і для здійснення всебічних зв'язків Ольвії зі своєю метрополією. Через Ольвію і скіфи вели торгівлю, обмінювались досягненнями в науці і культурі зі стародавнім світом.

Ольвія знаходилась на правому березі Південнобузького лиману. Вона проіснувала як центр і столиця однойменної держави понад тисячу років, і якщо історія людини на Землі налічує понад 200 тисяч років, то це досить об'ємна її сторінка. Ольвія була однією з таких найбільш розвинених державних утворень цього краю, таких як Тіра, Херсонес, Пантікапея, Фанагорія та інші.

Про процес забудови й облаштування поліса свідчать уламки мармурових і вапнякових архітектурних деталей: бази колон, акротерій, що вінчують прикрашення фронтонів, каліптери – водопровідні труби.

Ольвія формувалась як великий поліс, включаючи в себе прилеглі міста – хору. Хора становила основу сільського господарства Ольвії. Тваринництво було представлене конярством, вівчарством, козівництвом, скотарством. Ольвіополіти розводили гусей, голубів, індиків. Були вони і майстерними рибалками. Землеробство представляли посіви пшениці, різноманітних овочів. Садівники вирощували ягоди, виноград, фрукти. Безпосередньо в місті розвивалися такі ремесла, як гончарне, камінотесне, деревообробне, по виготовленню виробів з кісток та інші.

В Ольвії широкого розвитку набули металообробка (залізні, свинцеві і бронзові вироби), форми литва прикрас – фібул, браслетів, кісткорізне ремесло, прядіння і ткацтво.

Дуже цікава антична чорнолакова кераміка V-III ст. до н.е. – це чаші для пиття – кіліки, скіфоси, канфари. Судини для масла – лекфії, бальзамарії, алабастри.

Особливої уваги заслуговує коропластика, виготовлення статуй з мармуру (наприклад, відома статуя богині Кібели – покровительниці міста, виготовлена місцевими майстрами в I ст. н.е.).

Серед матеріалів розкопок зустрічаються різноманітні прикраси: буси, підвіски зі скла, янтарю, гірського кришталю, агату тощо.

Про розвиток торгівлі свідчать амфори – тара, в якій з Хіосу, Родосу, Самосу, Гераклеї та інших центрів привозили вино, оливкову олію тощо.

В обмін на ремесляні вироби і товари, в тому числі й імпортовані з інших еллінських центрів, ольвійські купці одержували від сусідніх племен (головним чином скіфів, сарматів та інших) худобу, зерно, вовну, а також велику кількість рабів, яких вони продавали на ринках метрополії.

Ольвія мала досить розвинуту освіту, мистецтво, архітектуру, спорт. Це була рабовласницька держава з досить розвинутою демократією. Хоча в республіці жінки не користувались рівноправ'ям з чоловіками, але вони були високоосвічені і відігравали досить важливу роль у суспільному житті. Ольвія мала чіткий державний устрій, вела мирну політику з сусідами. Військо вирішувало завдання тільки захисту держави та підтримки порядку в ній.

Ольвія мала уряд, свій монетний двір і свої гроші, що називались асами і дельфінчиками. До речі, дельфін із степовим орлом були зображені і на гербі ольвійської держави.

Саме місто Ольвія раціонально використовувало природний ландшафт і мало форму трикутника – зі сходу воно омивалося водами широкого лиману, з півдня і заходу кордон міста проходив по глибокій з крутими схилами Заячій балці, а з півночі аж до лиману – по Північній балці. Лиман і балки слугували надійними стратегічними укріпленнями і захищали місто від нападників. Тут донині збереглися руїни споруд для легіонерів та сторожові вежі.

Верхня тераса і нижня частина міста були забудовані кам'яними будівлями. Кожний будинок-садиба мав внутрішній дворик, великі і глибокі підвали-погреби (до речі, тільки вони в якійсь мірі й збереглися до нашого часу). Все облаштовувалось так, щоб кожний будинок був ніби самостійною маленькою фортецею. Може, звідси пішов вислів "Мій дім – моя фортеця". Вкриті будинки були черепицею. Дахи робили так, щоб збирати всю дощову воду в спеціальні ями-басини. Ця вода використовувалась для побутових потреб. У місті була добре розвинута каналізація з гончарних труб, решітки від яких часто знаходять на городищі донині. При будівництві іноді використовували так звану циклопічну кладку з різного розміру (від великих до малих) каменів, без застосування цементуючого матеріалу – сухим способом.

Місто мало добре розвинутий порт. Це була одна з найголовніших артерій, через яку підтримувався зв'язок із зовнішнім світом. В Ольвійському порту завжди вирувало життя, постійно прибували і відбували кораблі з різними товарами. Молодь морем відправлялась на навчання до Афін, Олександрії та інших культурних центрів того часу. Відправляючи синів у далекі краї, батьки наставляли: "Буде тяжко – кріпись, буде боляче – не плач, буде страшно – тримайся! Пам'ятай, життя, – це життя, і прожити його слід гідно і чесно".

В Ольвії був хороший театр, два крупні святилища, гімнасія (де юнаки оволодівали олімпійськими видами спорту). В ольвійській гімнасії постійно шли заняття, спортивні змагання за програмою підготовки до Олімпійських ігор, що і в Ольвії, як і в усьому еллінському світі, вважались священними і на час їх проведення навіть війни припинялись. Найбільш шанованим видом спорту був біг. Про це свідчить стародавня еллінська заповідь: "Хочеш бути здоровим – бігай! Хочеш бути розумним – бігай! Хочеш бути красивим – бігай!"

Основним критерієм щастя людини вважалося здоров'я, тому дуже шанованою в Ольвії була Гігея – богиня здоров'я.

Ольвіополіти були заможні люди з високим рівнем культури. Вони добре знали граматику, любили поезію, театр. Любили повторювати, що добре слово і для kota присмне.

Корінні ольвіополіти в більшості були невисокого росту, мали випуклі очі, ніс без горбинки, бороду без складок. Це свідчить про те, що вони мали еллінське походження.

Віталися ольвіополіти словами "калі мера" – добрий ранок, а після обіду – "калі спера", проводжали гостей словами "ясас" – будьте здорові. В гості ходили з власними (персональними) гончарними піалами для пиття вина. Часто ці піали мали родові, сімейні помітки, підписи. Якщо власник втрачав піалу, то за цими позначками його можна було легко знайти. Воду вони називали "неро", хліб – "псолі", вино – "красі". Все це також свідчить, що корінні ольвіополіти мали грецьке походження.

Воду, продукти харчування (вино, молоко, молочні продукти, олію, зерно, квасолу та інше) зберігали в амфорах різних розмірів, що і називались по-різному. Дуже цінилося в Ольвії м'ясо баранів, голубів, індиків. Широко в раціоні використовувались овочі, фрукти, молоко (в тому числі і кіз) та молочні продукти (особливо кумис, який вони купували в мішках зі шкіри у скіфів). Риба теж займала значне місце в харчуванні ольвіополітів. Вино вони пили тільки розведене водою.

Ольвійський театр, як і більшість еллінських театрів, мав дивовижну акустику. На жаль, секрет створення такої акустики в стародавніх театрах було втрачено. Театр розміщувався в терасній частині міста, місце його знаходження точно до цього часу не встановлено.

У 331 році до н.е. місто витримало облогу війська Зопаріона – одного з полководців Олександра Македонського, який був намісником у провінції Понт. Його тридцятитисячне військо, вийшовши з Фракії, просувалося в Скіфію й обложило Ольвію.

Крім укріплення і захисту міста, ольвійські архонти, правляча верхівка міста, що обиралась, зразу ж надала волю рабам, ліквідувала борги біднякам, усім іноземцям надала права ольвійського громадянства. Завдяки цим та іншим заходам Ольвія змогла витримати облогу. Відомості про похід Зопаріона містяться у творах римських істориків, зокрема Павла Оросія.

В ольвіополітів була висока духовність. Найбільше шанували вони бога Аполлона і поклонялися йому. Храм Аполлона був найпрекраснішою спорудою Ольвії, прикрасою і гордістю Агори – центрального майдану міста.

Мудрість ольвіополітів дозволяла їм освоювати близькі і далекі світи в пошуках людського щастя, для збагачення своєї держави. Якраз віра в Аполлона допомагала їм відточувати розум на рубежах християнства, що тільки-но зароджувалось, і майбутнього ісламу; стародавнього світу і цивілізації нової ери; таких різних на той час світів Європи й Азії.

Зупиняємось біля руїн святилища Аполлона. В античній міфології Аполлон був сином могутнього Зевса і Латони, брат-близнюк Артеміди. Ольвіополіти, як і всі елліни, його зображували красивим і дуже сильним юнаком, який мав східний вираз обличчя, мабуть тому що його культ проник до греків десь із Малої Азії, а потім уже він поширився до Риму та інших стародавніх держав. Аполлон – бог Сонця,

молодості, один з олімпійських богів. Спочатку його шанували як бога скотарства і землеробства, захисника людей від бід і хвороб. Може, це тому Аполлон був найважливішим богом ольвіополітів та різноплеменних жителів їхньої держави в північному Причорномор'ї, благополуччя якої значною мірою залежало від розвитку скотарства, землеробства. Шанували ольвіополіти Аполлона і як бога гармонії, справедливості, як покровителя мистецтва й муз. На каміннях, що є надійною луною вічної пам'яті, на шпальтах своїх манускриптів ними викарбувані й дійшли до нас афоризми життєвої мудрості (максими) Аполлона: "Пізнай кінець життя! Пізнай себе! Все повинно бути в міру! Нічого зайвого! Ніколи не гнівайся! Ні за кого не ручайся! Поганих завжди більше!" Ці афоризми життєвої мудрості Аполлона навчають людей розумному спілкуванню; це є ніби абетка вищої соціології, що вказує дорогу до щастя. Адже для цього іноді не так важливо прагнути до щастя, як прагнути уникнути нещастя. Афоризми Аполлона вказують, що часто біди великі і маленькі породжуються в самій людині. Може, якраз тому античні скульптори Сконас, Леохор (Аполлон Бельведерський), Пракситель та інші у чисельних скульптурах Аполлона втілювали гармонію, красу, що повинна врятувати світ.

До нашого часу на центральній Агорі збереглася жертвниця Аполлона, і нині навіть войовничі атеїсти, люди різної віри підходять до неї, кладуть на прохолодний камінь руки долонями донизу і звертаються до Аполлона за здоров'ям, щастям, завмираючи на мить.

Як і в далеких Дельфах (гірському місті стародавньої Атики, що названа на честь Аполлона, який після вбивства Піфа сім років прожив на острові, а потім, перетворившись у дельфіна, повернувся до берегів дорогої його серцю Еллади), так і в Ольвії є чудодійні джерела, вода з яких за багато тисячоліть своєї невтомної роботи залишила глибокі сліди на твердому камені. Від руїн святилища Аполлона крутими стежками спускаємось до джерел. П'ємо холодну джерельну воду, що несе в собі життя, здоров'я і красу. Біля джерел буяє, як оптимістичний символ вічності життя, рослинність, навіть кропива тут сягає висотою до трьох метрів.

Від джерела вузька стежинка, що стрімко підіймається вгору, веде до найвищого місця на городищі – тут знаходиться вежа римських легіонерів, яких наймали на військову службу ольвіополіти. Підіймаємось на вежу. Перед очима розкривається широкий простір лиману і степу. Все ніби застигло у вічній дивовижній красі та спокої. Тільки лиман гонить свої хвилі та вітер колише трави над городищем стародавньої Ольвії.

У віках зникла стародавня держава, зруйновано і пограбовано її прекрасну столицю – місто щастя Ольвію. А де ж поділись її люди – легендарні ольвіополіти? Адже всіх їх не міг знищити найжорстокіший ворог. Вірогідніше за все, вони асимілювались зі своїми сусідами – степовиками скіфами (нашими предками), збагативши їх генами мудрості, миролюбства, поваги до бога і демократії, повагою

до людської гідності, в тому числі до гідності жінки. Може, це вони збагатили пам'ять наших предків еллінськими легендами про велич і водночас нікчемність людини в образі Богів, про добро і зло, про честь і підлість у людському житті.

У народі говорять, що на доброму місці жили, живуть і будуть жити добрі люди. Чи це так відносно ольвійської землі? Нині на території стародавньої Ольвії квітне одне з найкрасивіших і найбагатших сіл України і Миколаївщини – Парутине. Тут знаходиться найбагатше в Україні колективне селянське підприємство "Ольвія". В цьому селі живуть і працюють добрі люди – працюючі, життєрадісні. У 1996 році в селі Парутине відкрили найкращий в Україні сільський Будинок культури. У селі все є для заможного, нормального, цивілізованого життя людини: хороша середня і музична школи, дитячий садок з басейном, стадіон, танцювальний майданчик, хороші магазини, автостанція, пристань, пекарня, маслоцех, крупорушка, великий винзавод. У господарстві є багаті сади і виноградники, розвинуте зерновиробництво й овочівництво, високопродуктивна молочна і свиноферма, пасіка, майстерня й автогараж, дві їдальні, готель та інше. Отже, на прикладі ольвійської землі підтверджується вірність народної мудрості.